

לוי אשכול הצעיר בהנהגת הסתדרות פועלי יהודה, 1916-1918

ארנון למפרום

מבוא

רבים מכירים היום בחשיבותו הרבה של לוי אשכול בתולדות מדינת ישראל, במיוחד בכהונתו כראש מחלקת ההתיישבות בזמן ההתיישבות הגדולה, גזבר הסוכנות שהקים את המעברות, שר האוצר בתקופה מכריעה וראש הממשלה ושר הביטחון בשנות השישים. הישגיו של אשכול מקנים לו, להערכתנו, תואר של המנהיג השני בחשיבותו אחרי דוד בן-גוריון בדור הראשון של מדינת ישראל. חשיבותו של אשכול בתולדות המדינה היא ההצדקה העיקרית למאמרו זה, המבקש לתור אחרי ראשית צמיחתו כמנהיג. פועלו של שקולניק, שמו הקודם,¹ בתקופת המנדט כיוזם מפעל ההתיישבות בעמק יזרעאל המערבי,² מייסד 'ניר' ו'מקורות', מזכיר מפא"י ועוד, מוכר לציבור פחות. עוד פחות מוכר לציבור פועלו בשלהי תקופת השלטון העות'מאני, ובכך עוסק מאמרו זה.³

מאמר ביוגרפי זה מבקש לבדוק את השפעת הניסיון שצבר שקולניק הצעיר ב-1916-1918 על מנהיגותו המאוחרת. לכך נוספת היכרות מעמיקה יותר מזו שקיימת עד כה על אודות הסתדרות פועלי יהודה החקלאים באותן שנים – ארגון שעליו נכתב עד כה חיבור אחד

---

1 ב-1948 עָבְרָת אֶת שְׁמוֹ לְאֶשְׁכּוֹל. אֲנִי קוֹרָא לּוֹ שְׁקוֹלְנִיק – כְּפִי שְׁנִקְרָא אֹז.
2 עַל כֵּךְ רָאוּ, אֲרֵנוֹן לְמִפְרוֹם, 'מְוֹרֶשֶׁה לְסְלוֹנִיק, מְסֻלוֹנִיק לְקִישׁוֹן: לְוֵי אֶשְׁכּוֹל וְהִתְיַשְׁבוֹת הָאֶלֶף הָרֵאשׁוֹנָה, 1926', מִפְּנֵה, 38, 2002, עִמ' 51-57.
3 הַמֵּאֲמָר מְבוֹסֵס בְּחֵלְקוֹ עַל תְּעוּדוֹת שְׂאֵסֶפְתִּי עֲבוּר כֵּרֶךְ הַהֲנַצְחָה שֶׁל אֲרִכִּיּוֹן הַמְּדִינָה לְלוֹי אֶשְׁכּוֹל, רָאוּ: אֲרֵנוֹן לְמִפְרוֹם וְחַגִּי צוֹרֶף, 'לְוֵי אֶשְׁכּוֹל, רֵאשׁ הַמְּמִשְׁלָה הַשְּׁלִישִׁי: מִבְּחַר כְּתָבִים מִפְּרָקֵי חַיִּיו, 1895-1969', בְּתוֹךְ: יְמֵימָה רוֹזֶנְטַל (עוֹרֶכֶת), הַסְּדֵרָה לְהַנְצַחַת נְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל וְרֵאשֵׁי מְמִשְׁלוֹתֶיהָ, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁס"ב (לְהֵלֶן: לְמִפְרוֹם וְצוֹרֶף, לְוֵי אֶשְׁכּוֹל), בְּמִיּוּחַד בְּאֲרִכִּיּוֹן הָעֲבוּדָה וְהַחְלוּץ (לְהֵלֶן: אַה"ע) וּבְאֲרִכִּיּוֹן הַצִּיּוֹנִי הַמְּרִכְזִי (לְהֵלֶן: אַצ"מ).

לפני כמעט שישים שנה.⁴ הפרספקטיבה כאן היא של הביוגרפיה שכתבתי על אשכול: לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1969–1944,⁵ אף שמדובר על תקופה מוקדמת בהרבה.

שקולניק בארץ ישראל, 1914–1915

לוי שקולניק נולד ב-1895 בעיירה אורטובו, באזור קייב שבאוקראינה. הוא היה בן למשפחה יהודית אמידה שהתפרנסה מעבודות במרחב החקלאי של האזור, ובהן חכירת קרקעות, גידולים שונים ומסחר בתוצרת חקלאית. בגיל ארבע נקטעה אצבעו בעקבות משחק במכונת דיש.⁶ הוא למד חינוך מסורתי בחדר, אך בחודשי הקיץ למד גם לימודי חול אצל סטודנטים יהודים שהוריו שכרו. לאחר שלא הצליח להתקבל לגימנסיה רוסית בגלל המכסות על קבלת יהודים – 'נומרוס קלאוזוס' – נשלח בידי הוריו לגימנסיה יהודית בוויילנה, שם הפך לצינוני.

לוי שקולניק בסיום הגימנסיה בוויילנה, 1913. באדיבות ארכיון יד לוי אשכול.

בגיל 18 וחצי, בסוף פברואר 1914, בשלהי העלייה השנייה וערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הגיע שקולניק ליפו.⁷ שקולניק הגיע כאיש 'צעירי ציון' – אחותה הרעיונית של מפלגת הפועל הצעיר בארץ ישראל. היה בידי מכתב המלצה שקיבל מיוסף שפרינצק, ממנהיגי הפועל הצעיר שאותו פגש בוויילנה. מיפו פנה שקולניק לפתח תקווה והצטרף לקבוצת פועלים בשם 'עבודה', שחבריה נטו למפלגת הפועל הצעיר.⁸ מכאן ואילך היה

4 יוסף שפירא, עבודה ואדמה, א, תל אביב 1961 (להלן: שפירא, עבודה ואדמה). כרך ב לא יצא לאור. הספר דן בתולדות שלוש ההסתדרויות האזוריות שהיו אז בארץ ישראל ביהודה, בגליל ובשומרון.

5 תל אביב 2014 (להלן: למפרום, לוי אשכול).

6 יוסי גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, ירושלים 2003 (להלן: גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה), עמ' 12–14.

7 ב-1914.19.2 נרשם שמו של שקולניק ברשימת אנשים המיועדים לעלות לארץ ישראל, שהפיק המשרד האודסאי בטרייסטה. לפי מסמך שהציג גור אלרואי בהרצאה בארכיון הצינוני המרכזי ב-6 בינואר 2016.

8 נטע הרפז (גולדברג), ממיסדי קבוצת 'אחווה' שחבריה השתייכו לפועלי ציון, מספר בזיכרונותיו

שקולניק לאיש הפועל הצעיר, אף שלפעמים היה בדעת מיעוט בין מנהיגי הפועל הצעיר עד שזו הפכה לחלק ממפא"י ב־1930. גם לאחר מכן המשיכו רעיונות הפועל הצעיר להשפיע על פעילותו של שקולניק – בראש ובראשונה על מדיניותו הכלכלית-חברתית (פחות על השקפתו הביטחונית). הפועל הצעיר דגלה בסוציאליזם מתון ואפילו התנגדה לשימוש בתווית 'סוציאליזם' ולמלחמת מעמדות. היא לא התנגדה לבעלות על קניין פרטי מצומצם שאינו גורם לניצול פועלים אחרים. בעניינים אלה הייתה יריבות אידאולוגית בין הפועל הצעיר לבין מפלגת 'פועלי ציון' שהושפעה מרעיונות המרקסיזם.

במאי 1914 החל שקולניק לעבוד בשטח חקלאי בקלנדיה (עטרות) שמצפון לירושלים,⁹ ששכר המשרד הארץ-ישראלי ביפו (שלוחת ההסתדרות הציונית בארץ ישראל) ושנמסר להתיישבות ולעיבוד בידי אנשי קבוצת 'עבודה'. שקולניק בלט כפועל חקלאי אולי משום שבא מרקע חקלאי באוקראינה ומכאן כינויו 'מלך המעדר' וגם 'מלך המעדרנים'¹⁰, שליטתו בחשבון וקומתו הגבוהה (כ־1.80 מטר). לאחר שמנהל העבודה ומנהיג הקבוצה, מאיר רוטברג,¹¹ הוכש בידי עקרב ואושפז בירושלים, וחבר בולט אחר, יוסף זוסמן, נעלם בדרך לירושלים, הפך שקולניק למנהיג בפועל של הקבוצה.¹²

בפרוץ מלחמת העולם גברו פגיעות הערבים במתיישבים בקלנדיה וחברי קבוצת 'עבודה' נאלצו לעבור לראשון לציון ולפתח תקווה. מכאן ואילך ניסו חברי הקבוצה, ככל שהצליחו, למצוא עבודות אצל האיכרים במושבות יהודה, ושקולניק המשיך לטפל בענייניה.¹³ באותה שנה, בעת שחברי קבוצתו נאבקו במכת הארבה,¹⁴ פגש בראשון לציון את תלמידת הגימנסיה הרצליה רבקה מהרשק – מי שתהיה לימים אשתו הראשונה.

- ששקולניק נפגש עימו בסמיכות לבואו לפתח תקווה. גולדברג סיפר לו על הקמת 'אחווה' – קבוצה קבלנית של פועלים שיכולים להתחרות על קבלת עבודות ולכן פחות תלויים ברצונם הטוב של האיכרים להעסיקם. בעקבות זאת יזם שקולניק, לפי דברי הרפז, את הקמת קבוצת 'עבודה' לפועלים המשתייכים להפועל הצעיר. ראו: גצל קרסל (עורך), החלום שהיה: עבודה עברית, קובץ לזכרו של **נטע הרפז**, פתח תקווה תש"ם (להלן: קרסל, החלום שהיה), עמ' 52–53.
- 9 'הוצאות [...] בקלנדיה] מיום י"ט שבט תרע"ד-י"ט חשוון תרע"ה' (8.11.1914–15.2.1914), **אצ"מ**, L18/58/9.
- 10 יוסף שפירא, **לוי אשכול: במעלות השליחות**, רמת גן 1969, עמ' 30. גם אברהם הרצפלד מספר על 'לוי שקולניק-אשכול – צעיר שקנה לו שם כאחד הפועלים הטובים', בתוך: אהרן מאירוביץ (עורך), **הרצפלד מספר**, ב, תל אביב תשל"ד (להלן: מאירוביץ, הרצפלד מספר), עמ' 65.
- 11 מאיר רוטברג (1887–1951), מראשוני הפועל הצעיר וממייסדי הסתדרות פועלי יהודה ב־1911. מייסד המשבר ומנהלו הראשון, 1916–1925.
- 12 עדות ראשונה לכך היא מכתב בכתב ידו מאוגוסט 1914 (חתום בידי רוטברג). פרסמתי את המכתב מ־30.8.1914 בפוסט בבלוג של א"מ ב־30.8.2014: 'פרוץ מלחמת העולם הראשונה וראשית צמיחתו למנהיגות של לוי אשכול': <http://israelidocuments.blogspot.co.il/2014/08/blog-post.html>, אוחזר ב־4.6.2017.
- 13 ראו בקשת סיוע לחבר שחלה. שקולניק אל המשרד הארץ-ישראלי, ד' בניסן תרע"ה (19.3.1915), **אצ"מ**, L18/58/6.
- 14 על הנוק הרב שחולל הארבה ראו, נתן אפרתי, **ממשבר לתקווה: היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת**

ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה התגוררו בארץ ישראל, על פי מקורות עות'מאניים, 689,000 נפש, אולם עוזיאל שמלץ מעריך שמספר התושבים הגיע ל־800,000. כ־85,000 מהם היו יהודים. ביולי 1919 מנתה האוכלוסייה כ־700,000 ופחות מזה ב־1918, לפני שתמה המלחמה. שמלץ מעריך שמספר יהודי ארץ ישראל ב־1918 היה כ־50,000 נפש. הירידה באוכלוסייה הכללית ובאוכלוסייה היהודית נבעה מהמצוקות הרבות שהביאה המלחמה: הרג, מחלות, רעב, עזיבת הארץ וירידה בילודה. ליהודים יש להוסיף גירוש והפסקת העלייה לארץ.¹⁵ הירידה במספרי האוכלוסייה בארץ ובמיוחד האוכלוסייה היהודית, מדגישה את האתגר הכבד שלפניו ניצבו מנהיגי היישוב היהודי ובהם מנהיגי הסתדרות פועלי יהודה החקלאים. פרוץ המלחמה הביא לשורה של קשיים כלכליים ליישוב היהודי: התחבורה הימית לארץ נקטעה בחלקה ועימה נקטעה בחלקה גם הזרמת הכסף מחוץ לארץ ממדינות ידידותיות לאימפריה העות'מאנית (כמו גרמניה) או ניטרליות (כמו ארצות הברית), והזרמת כסף ממדינות אויב נאסרה לחלוטין. היצוא החקלאי לאירופה (בעיקר מהפרדסים, הכרמים והמטעים שביהודה) נחסם ברובו; השלטונות הכריזו על שמירת חובות (מורטוריום) והדבר פגע בכל הגופים שהלוו כספים, ובהם אפ"ק;¹⁶ ערך המטבע העות'מאני נשחק; ביטול הקפיטולציות (זכויות היתר של נתיני מדינות זרות) פגע בחלק גדול מהיהודים שהחזיקו באזרחות זרה. לאחר מכן, עם הצטרפות האימפריה העות'מאנית למלחמה באוקטובר 1914, החל גיוס חובה של גברים צעירים אל שורות הצבא התורכי. יתרה מזאת, חלק גדול מיהודי הארץ שהיו נתינים של רוסיה, מדינת אויב, התעת'מתנו כדי שלא יגורשו – אך כאזרחים עות'מאניים הם נדרשו להתגייס. בדצמבר 1914 גורשו מאות מיהודי יפו, נתיני מדינות אויב, באוניות למצרים ובעקבות זאת החליטו למעלה מ־10,000 יהודים לנצל היתר זמני – ויצאו אף הם למצרים. בין אלה היו יהודים שביקשו להתעת'מן וויתרו על התהליך לנוכח גישתם של פקידים תורכים שהקשו עליהם.¹⁷ כמו כן גורשו מהארץ שורה של מנהיגים: מנהיגי הפועלים יצחק בן־צבי, דוד בן־גוריון, יוסף אהרונוביץ' והוג מניה וישראל שוחט; מנהל המשדד הארץ־ישראלי ארתור רופין; ואלברט ענתבי, שהיה ממנהיגי הציבור הספרדי.¹⁸

העולם הראשונה, ירושלים תשנ"א, עמ' 251–252.

- 15 עוזיאל שמלץ, 'התמעטות אוכלוסיית ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), **במצור ובמצוק: ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה**, ירושלים תשנ"א (להלן: **במצור ובמצוק**) עמ' 17–47.
- 16 אפ"ק: אנגלו־פלסטיין קומפני, הבנק של הסתדרות הציונית; לימים בנק לאומי לישראל.
- 17 ישעיהו פרידמן, 'התערבותן של גרמניה וארצות הברית בנושא הגירושים מיפו בדצמבר 1914 ובאפריל 1917', בתוך: **במצור ובמצוק**, עמ' 168–188, במיוחד עמ' 175–177.
- 18 דן גלעד ומרדכי נאור, 'היישוב במלחמת העולם הראשונה', בתוך: ישראל קולת, **התקופה העות'מאנית**, ב, ירושלים 2002, עמ' 457–479. אלברט ענתבי (1869–1919) נולד בדמשק וניהל את מוסדות 'כל ישראל חברים' בארץ ישראל מאז 1898.

גירוש זה יצר חלל בהנהגת יהודי ארץ ישראל, במיוחד בקרב הפועלים. שקולניק היה אחד האנשים שמילאו חלל זה.

מינויו של שקולניק להנהגת הסתדרות פועלי יהודה החקלאים

הסתדרות פועלי יהודה החקלאים שהוקמה ב־1911 פעלה במושבות במישור החוף: פתח תקווה, ראשון לציון, רחובות, נס ציונה, גדרה ובאר יעקב, וגם בהרי יהודה לכיוון ירושלים (הר טוב, דילב וקלנדיה). לצידה פעלו עוד שתי הסתדרויות אזוריות של פועלים: בגליל ומאז 1916 גם בשומרון (אזור זכרון יעקב וחדרה).

הסתדרות פועלי יהודה נקלעה למשבר בעקבות פרוץ מלחמת העולם הראשונה כי חלק מהנהגת ההסתדרות, כולל ברל כצנלסון, עבר לגליל. יתר על כן, בינואר 1915 הטילו השלטונות התורכיים איסור על ההוצאה לאור של כמעט כל העיתונות העברית – ובכלל זה עיתוני הפועלים הפועל והצעיר והאחדות.¹⁹ עובדה זו מקשה על תיעוד הפעילות של הסתדרות פועלי יהודה.

בסתיו 1915 (סוף תרע"ה–תחילת תרע"ו) התכנסה הוועידה החמישית של הסתדרות פועלי יהודה בעין גנים, ועידה ראשונה מאז פרצה המלחמה. בוועידה הייתה מחלוקת על השימוש בכספים שהגיעו מחו"ל לצורך עזרה סוציאלית (סעד) כי מפלגת הפועל הצעיר העדיפה להשתמש בכסף לצרכים 'פרודוקטיביים' – תשלום משכורות לפועלים באמצעות הפרדסנים. בלהט הוויכוח, כאשר אברהם הרצפלד, איש פועלי ציון,²⁰ תקף את מאיר רוטברג וטען שאינו שומר כראוי על האינטרסים הכלכליים של הפועלים מול הפרדסנים, נטשו צירי הפועל הצעיר את הוועידה.²¹ הוועידה בחרה 'מרכז' (ועד מרכזי) ובו שלושה חברים מפועלי ציון: הרצפלד, נטע גולדברג (הרפז) ואהרן פרידמן. הוחלט לשמור במרכז שני מקומות לחברי הפועל הצעיר. בינואר או בפברואר 1916 נבחרו שני חברי הפועל הצעיר למרכז; אחד מהם היה שקולניק – אך את השני לא זיהיתי (וככל הנראה חשיבותו המעשית הייתה פחותה). יוסי גולדשטיין טוען שרק בקיץ 1916 הצטרף שקולניק לפועל הצעיר אך קשה לקבל שהוא נבחר מטעם הפועל הצעיר בתחילת 1916 ורק כחצי שנה לאחר מכן נכנס למפלגה.²² הוא היה בן עשרים שנה בלבד בעת שנכנס למרכז – לעומת הרצפלד, שהיה מבוגר ממנו בשבע שנים ולעומת גולדברג ופרידמן שהיו מבוגרים ממנו בחמש שנים. לא הייתה היררכיה פורמלית בקרב חמשת חברי המרכז ואף אחד מהם לא

19 העיתון החרות, היחיד שהמשיך לצאת לאור, מיעט לרונן במצבן של מושבות יהודה, ונטה לעמדות האיכרים. לדוגמה: בן אכר, 'מכתב מגדרה', החרות, 11.4.1916, עמ' 2; נ.ג.ד., 'מכתב מפתח תקווה', שם, 11.1.1917, עמ' 2.

20 אברהם הרצפלד (1888-1973), היה פעיל בפועלי ציון, וחבר מרכז הסתדרות פועלי יהודה בשנים 1915-1919.

21 שמעון קושניר, שדות ולב: פרקים בדרך חייו ופעלו של אברהם הרצפלד, תל אביב תשכ"ב, עמ' 102-103.

22 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 47.

הוכתר בתואר 'מוכיר' או 'יושב ראש'. באופן מעשי הדמויות הדומיננטיות במרכז היו שקולניק, הרצפלד וגולדברג.

פעילות שקולניק בהסתדרות פועלי יהודה, פברואר-ספטמבר 1916

אפשר לחלק את פעילותו של שקולניק במרכז הסתדרות פועלי יהודה מתחילת 1916 ועד כינוס הוועידה השישית בסתיו 1916 לשלושה תחומים: (א) מול המשרד הארץ-ישראלי ביפו, נציג הסתדרות הציונית; (ב) מול האיכרים במושבות; (ג) בתוך קהילת הפועלים במושבות. בתחילת כהונתו ביקר שקולניק במושבות נס ציונה וראשון לציון ונפגש עם מנשה מאירוביץ – מראשי התאחדות מושבות יהודה, המוסד המקביל להסתדרות פועלי יהודה החקלאים – אשר ייצג את איכרי המושבות ביהודה.²³ בפגישה סיכמו השניים על שיתוף פעולה בסלילת כביש והחלטת פרסם זאת בקרב קבוצות הפועלים.²⁴ הייתה זו ראשית מגעיו עם התאחדות מושבות יהודה.²⁵

בפברואר 1916 פנו שקולניק והרצפלד (איש הפועל הצעיר ואיש פועלי ציון) אל ד"ר יעקב טהון שניהל את המשרד הארץ-ישראלי ביפו (לאחר הגלייתו של ארתור רופין), והתלוננו על המצב הכספי: 'חלוקת משלוח ח' [משלוח הכסף השמיני] של הפונד האמריקאי לשני חודשים לפי דעתנו אינה אפשרית. כל הסכום אחרי צמצום גדול אינו מספיק גם לחודש אחר'.²⁶ בביטוי 'הפונד האמריקאי' התכוונו שקולניק והרצפלד לסיוע שהעבירו יהודי ארצות הברית ליהודי ארץ ישראל באמצעות הג'וינט. בעקבות פרוץ המלחמה וביוזמתו של השגריר האמריקני באיסטנבול, הנרי מורגנטאו (יהודי במוצא), הוקם ארגון הג'וינט, שמטרתו הראשונה הייתה להעביר סיוע זה. הג'וינט ניצל את העובדה שארצות הברית הייתה ניטרלית במלחמה וחלק מהסיוע לאוכלוסייה החקלאית נמסר למשרד הארץ-ישראלי ביפו בראשותו של טהון. לפיכך הכיוון העיקרי שבו השיגו ראשי הסתדרות פועלי יהודה סיוע לפועלים היה באמצעות פנייה ישירה למוסד זה.

במאי 1916 פנו שקולניק ונטע גולדברג אל טהון בבקשה לסייע לאותם פועלים שגויסו לעבודות הצבא במקומות שונים, ובהם טול כרם, חדרה ועפולה. פועלים אלה קיבלו

23 מנשה מאירוביץ (1860-1949). אגרונום במקצועו, מחברי ביל"ו ומראשוני ראשון לציון, היה פעיל ב'התאחדות האיכרים' בתקופת המנדט.

24 ישיבת הוועד הפועל של הסתדרות פועלי יהודה, א' באדר א תרע"ו (5.2.1916), אה"ע, IV-120-54. הפרוטוקול קשה לפענוח. זוהי עדות ראשונה לתחילת כהונתו של שקולניק במרכז הסתדרות פועלי יהודה.

25 ראו גם את עדותו של הרצפלד: 'מתוך תמונת הימים ההם, שהיו לה פנים רבות, עולה לנגדי השלישייה שלנו: לוי שקולניק (אשכול), נטע גולדברג (הרפז) ואני, כיצד יצאנו גם אנחנו, כאחרים להתדפק על שערי הפרדסים הנעולים בפני הפועל היהודי'. מאירוביץ, הרצפלד מספר, ב, עמ' 71.

26 שקולניק והרצפלד אל טהון, ל' בשבט תרע"ו (4.2.1916), אצ"מ, L2/108ii. הסיומת של המכתבים מהסתדרות פועלי יהודה הייתה לרוב 'בברכת עבודה' ולא 'בברכת חברים' כפי שהיה מקובל לאחר מכן במכתבים מטעם הסתדרות הכללית.

לוי שקולניק, 1917. באדיבות ארכיון יד לוי אשכול.

חברי קבוצת עבודה, 1917. מימין: חיים פוטרמן, יעקב פת, שקולניק ואברהם האפט. מאחור רבקה מהרשק. באדיבות ארכיון יד לוי אשכול.

מהשלטונות העות'מאניים סכום שבקושי הספיק למזון, ולא די היה בו להוצאות דיור ורפואה – שלא לדבר על סיוע לבני משפחותיהם של אותם פועלים שחיו בארץ ישראל. לפיכך הם ביקשו שהמשרד הארץ-ישראלי יעביר כסף להסתדרות פועלי יהודה, וזו תעביר את הכסף לפועלים.²⁷ מטרה נוספת שהיה צריך לממנה הייתה הצורך להתחמק מהגיוס לצבא התורכי באמצעות מימון שוחד. במקרים אחרים סידרו לפועלים עבודה אצל קבלנים שביצעו עבודות ציבוריות עבור הצבא התורכי. עבודה זו פטרה משירות בצבא אך השכר היה זעום, וההסתדרות סייעה לבני משפחותיהם של הפועלים האלה.²⁸

באזור יהודה שרר מחסור במוצר המזון הבסיסי ביותר – חיטה. ביוני 1916 נשלח שקולניק לגליל לרכוש חיטה, ודיווח מכינרת להרצפלד ופרידמן על הצלחת מאמציו ועל מחיר החיטה וההובלה.²⁹ בסוף חודש יולי פנו שקולניק והרצפלד אל מאירוביץ ולובמן בהתאחדות מושבות יהודה,³⁰ בבקשה לשלב את נציג ההסתדרות בשיבות נציגי המושבות 'בעניין החיטה, היות שאנחנו מקיפים את כל פועלי יהודה בדאגת והספקת החיטה'.³¹ לא ידוע לי מה השיבו האיכרים לפניות הפועלים.

במהלך 1916 החליט המשרד הארץ-ישראלי לחלק את הכסף באמצעות התאחדות מושבות יהודה, ובלבד שזו תפריש חלק ממנו לפועלים היהודים שיעבדו אצל איכרי המושבות. ראשי הסתדרות פועלי יהודה חשו שהאיכרים מקפחים את הפועלים. בראשית יולי פנו שקולניק והרצפלד אל מאירוביץ ולובמן בהתאחדות מושבות יהודה בקריאה:

27 שקולניק וגולדברג אל טהון, כ"א באייר תרע"ו (24.5.1916), אצ"מ, L2/66i.

28 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 55.

29 שקולניק אל הרצפלד ופרידמן, כ"ד בסיוון [תרע"ו] (25.6.1916), אה"ע, IV-120-11.

30 ייתכן שהכוונה לדב חביב לובמן (1864-1951), ממנהיגי ראשון לציון.

31 שקולניק והרצפלד אל מאירוביץ ולובמן, כ"ז בתמוז תרע"ו (28.7.1916), אה"ע, IV-120-7.

מיום שחלוקת כספי הפונד האמריקני עברה מרשותו של המשרד הא"י (הארץ-ישראלי) לידי רשותו של והמ"י (ועד המושבות ביהודה), הננו רואים נטייה לקפח את האחוזים שהיו מוקצבים תמיד בשביל העבודה. בזמן האחרון הוציא והמ"י את הכספים של הפונד XII (משלוח כסף מס' 12) שהיו מוקדשים בשביל עבודה, למטרה אחרת בלי התייעצות עם באי כוח העבודה. זה השפיע קשה על מצב העבודה והמעוניינים בה, הן מצד נותניה והן מצד מקבליה. צורך הזמן מכריח אותנו לשמור האינטרסים הכספיים של העבודה, ולכן איננו יכולים להסכים למעשה הנ"ל ומוסרים לכם את מחאתנו בזה.

לכן הציעו נציגי הפועלים לאיכרים לדון בשיחה בעניין.³²

באותו חודש פנו שקולניק והרצפלד למשרד הארץ-ישראלי וגוללו לפניו את מסכת הקשיים שלפניהם ניצבת הסתדרות פועלי יהודה, העושה כל מאמץ כדי להעסיק צעירים וצעירות בעבודה יצרנית. הם ביקשו להגדיל את התקציב השבועי ל-1,500 פרנק.³³ למרות הקשיים הכספיים הצליח שקולניק להחזיר באוקטובר הלוואה שקיבלה הסתדרות פועלי יהודה בסך שמונים לירות תורכיות³⁴ מכספי הסיוע האמריקני.³⁵

הוועידה השישית של הסתדרות פועלי יהודה החקלאים והתפטרות הרצפלד מהמרכז

בסוכות תרע"ז (סתיו 1916) התכנסה בפתח תקווה הוועידה השישית של הסתדרות פועלי יהודה. לקראת הוועידה שלח שקולניק אל ועדי הפועלים במושבות את סדר היום לוועידה – מה שמעיד כנראה על התחזקותו בהסתדרות.³⁶ הוועידה החליטה להתרכז בהשגת עבודות לפועלים ובסיוע הדדי באמצעות מחסני מזון, מטבחי פועלים וקופת חולים.³⁷ למימון

32 שקולניק והרצפלד (פתח תקווה) אל מנשה מאירוביץ ורב חביב לובמן (ראשון לציון), א' בתמוז תרע"ז (2.7.1916), אצ"מ, L2/108III. על המכתב כתוב גם 9.vii.1916. ככל הנראה זה התאריך שבו הגיע המכתב ליעדו.

33 שקולניק והרצפלד אל טהון, ח' בתמוז תרע"ז (9.7.1916), אצ"מ, L2/66i.

34 שער הלידה התורכית ערב המלחמה, אשר הוטבעה בזהב, היה 4.424 דולרים, קצת פחות משער של לירה סטרלינג (4.866 דולרים). ראו קולת, **התקופה העות'מאנית**, א, עמ' 778, כלומר בלידה תורכית אחת היו כ-23 פרנק (ששערו היה 0.193 מדולר אמריקני). לאחר פרוץ המלחמה הודפסו שטרות נייר של לירה שערכם הלך ונשחק.

35 שקולניק אל ועד הסיוע האמריקני, ראשון לציון, י"ג תשרי תרע"ז (10.10.1916), אה"ע, IV-120-58.
36 מכתב של שקולניק, שחלקו הראשון בכתב לא ברור ואינו ניתן לפענוח, לכן אין לי תאריך. ההמשך קריא ובו כתוב: 'סדר היום לוועידה השישית של פועלי יהודה החקלאים'. מפורטים בו תשעה סעיפים ושבעה סעיפי משנה. לבסוף כתוב: 'בברכת עבודה בשם המרכז ל' שקולניק', אה"ע, IV-120-7.

37 על פעילות קופת החולים של הסתדרות פועלי יהודה החקלאים במלחמת העולם הראשונה, ראו, שפרה שורץ, **קופת חולים הכללית 1911-1937**, קריית שדה בוקר תשנ"ז, עמ' 36-47. שורץ איננה מזכירה את שקולניק בהקשר זה.

ההוצאות הוחלט לגבות מס בגובה עשרים אחוז משכר הפועלים ו'אחוז מסוים לחשבון חובותיו' ממי שקיבל סיוע מחו"ל. כמו כן הוחלט על איחוד הסתדרויות הפועלים ביהודה, בשומרון ובגליל – החלטה שמומשה לאחר מלחמת העולם הראשונה.³⁸

ב-9 באוקטובר 1916 דיווח שקולניק לטהון על החלטות הוועידה השישית של הסתדרות פועלי יהודה בכל הנוגע 'לעבודתנו המשותפת עם המשרד הארץ-ישראלי'. שני הסעיפים הראשונים היו חזרה על העמדה הקודמת של שקולניק בנוגע לעזרה 'קונסטרוקטיבית' לפועלים, קרי סיוע באמצעות מתן עבודה. שלושת הסעיפים הבאים התמקדו בנושאים הפועלות, מה שמעיד על חשיבות העניין:

א. על הוה"מ [הוועד המרכזי] להשתדל להפנות את אמצעי הכספים וצורכי העבודה – בייחוד בעונות של חוסר עבודה במושבות – לסדר עבודות רזרבייות בעלות ערך יישובי באחריות העובדים ובקונטרולה [שליטה] של הוה"מ [-]³⁹ בחר [עידור] בנחלת יהודה, עין חי [כפר מל"ל] וכו'.

ב. לשים לב למצב החמור של בעלי המשפחות, להקל את תנאי קיומם על ידי המצאת עבודה מסודרת מתאימה.

ג. להכניס ולשתף את הפועלות במשקים, בקבוצות הפועלים והקבוצות המסתדרות [מתארגנות].

ד. הוועידה מכירה בחשיבות העניין של קבוצות פועלות ועבודה ולגידול ירקות ביהודה ומחייבת את הוה"מ [ל]הביא עזרה חומרית ומוסרית לקבוצות הפועלות המסתדרות.

ה. הוועידה קובלת על הנהלת החווה הלאומית בן שמן שהרחיקה לאט לאט במשך ימי המשבר את הפועלות כמעט מכל ענפי המשק.

לבסוף הביעה הוועידה תקווה שבתום ימי המשבר יגיעו ההסתדרות והמשרד הארץ-ישראלי להסדר על החובות שהצטברו בתקופה הנוכחית. מידע נוסף שמופיע במכתב הנ"ל הוא שלמרכז ההסתדרות הקיים נכנסו חברים חדשים: שרה מלכין, מ' ירקוני ומ' סגליק.⁴⁰ הדמויות הבולטות במרכז היו עתה גולדברג ושקולניק.

באותה עת עזב הרצפליד את תפקידו במרכז ההסתדרות ועבר לגליל. יוסי גולדשטיין טוען שהרצפליד עזב מחשש שיגויס לצבא התורכי.⁴¹ זו טענה משונה כי גם בגליל נדרשו התושבים להתגייס לצבא או לעבודות כפייה. עיון בתיעוד המקורי מראה תמונה אחרת. ב-16 באוקטובר 1916 הגיש הרצפליד למרכז ההסתדרות מכתב התפטרות כי 'התנאים

38 שפירא, *עבודה ואדמה*, עמ' 282-284. בעמ' 392 כותב שפירא שהוחלט לגבות 'אחוז ידוע על חשבון חובותיו' ממי שקיבל כסף מחו"ל.

39 סימן זה מצביע על מילה יחידה שלא הצלחתי לפענח.

40 שקולניק אל טהון, י"ב בתשרי תרע"ז (9.10.1916), אצ"מ, L2/66I.

41 גולדשטיין, *אשכול: ביוגרפיה*, עמ' 49.

הקשים בעבודה המשותפת שלנו לא מרשים לי הלאה להישאר בתור חבר המרכז.⁴² ביומנו האישי שמתחיל ב־15 בדצמבר 1916 הסביר הרצפלד:

אני בורח מהסביבה שלי, מ'החברים', מהמקום אשר במשך שנתיים השקעתי בו את כל מרצי [...] אומרים הם – 'לפניך שאלת הקיום וההספקה ליותר מאלף נפש בזמן קשה כ"כ [כל כך ...] העניינים אינם יכולים להיות כסדרם, הם מוכרחים לסבול במובן החומר וגם ביחסים הפנימיים והחיצוניים – אין לשים לב בשעה כזו לעניינים כאלה'. כן רבותי, צדקתם בוודאי [...] אך אני מחליט לברוח! במשך זמן עבודתי במרכז 'הספקתי' להכניס בלבבות שותפי בעבודה קנאה ויחס אי־ישר ואי־יפה אליי. והצדק בוודאי אתם. הביטול מעבודה ובתוך העבודה לפרט אחד – פ.ק. הביטחון הילדותי לפרט השני – ג.ג. והחוב הרשמי לפרט השלישי ש.ק. מוכרחים היו להביא לתוצאות הנ"ל. כאן נכשלתי. [...] וקודם כל [...] צריך היה להבטיח שלום בית...⁴³

אינני יודע מיהם פ.ק. ג.ג. ו.ש.ק. ישנה אפשרות שהרצפלד מתייחס לאות הראשונה ולאות האחרונה בשמות חבריו להנהגת ההסתדרות. כלומר 'ש.ק.' הוא שקולניק ו'ג.ג.' הוא גולדברג – אך אין לי מספיק תימוכין לכך. מה שוודאי הוא שהרצפלד עבר לצפון בגלל אכזבתו מ'חברים' ומ'שותפי בעבודה' שרחשו לו 'קנאה ויחס אי־ישר ואי־יפה' ואולי בגלל עייפותו הנפשית והפיזית מהפעילות הציבורית.

סמוך לכינוס הוועידה השישית של ההסתדרות התרחש אחד האירועים המפלגתיים הבודדים בחיי מפלגת הפועל הצעיר בתקופה זו שעליו יש לנו תיעוד: הוועידה ה־14 של הפועל הצעיר שהתכנסה בעין גנים מ־18 עד 20 באוקטובר 1916. מוועידה זו נשתמר פרוטוקול שמכיל חמישים עמודים בכתב יד וכולל בתוכו רק כשליש עמוד של רישום דבריו של שקולניק שתמך בחשיבותן של קבוצות להתיישבות (כגון 'דגניה' ו'עבודה') וראה בהן סוג של קדושה.⁴⁴ מיעוט הדברים שנרשמו מפיו של שקולניק ממחיש לנו שמקומו בחיי המפלגה היה אז שולי למדי – בניגוד למקומו בהסתדרות פועלי יהודה.

42 המכתב מתוארך ל"ט בחשוון תרע"ו (27.9.1915), אך משום שאני רואה אצל הרצפלד נטייה קבועה לטעות בשנה העברית ולכתוב תרע"ו במקום תרע"ז (על כך להלן), אני מניח שמדובר ב"ט בחשוון תרע"ז (16.10.1916). אילו עזב הרצפלד את עבודתו במרכז בספטמבר 1915, לא היינו מוצאים מכתבים שלו מטעם המרכז בשנת 1916. מכתב ההתפטרות, אה"ע, IV-120-5. במכתב נוסף שעליו רשום התאריך כ"ג בכסלו תרע"ו (אשר אני מפרש בתור כ"ג בכסלו תרע"ז, 18.12.1916) ביקש משקולניק ומגולדברג לטפל בהתחייבויות הכספיות שנתן הן באופן פרטי והן בתפקידו כחבר המרכז (שם).

43 יומן אברהם הרצפלד, ארכיון אניטה שפירא, הספרייה הלאומית, עמ' I-II. התאריך הרשום ביומן הוא כ' בכסלו תרע"ז אך אני מפרש אותו בתור כ' בכסלו תרע"ז (15.12.1916). בהמשך היומן, בתאריך י' בניסן תרע"ז (עמ' VI) מספר הרצפלד על תגובתו כאשר הגיעה אליו, בעת היותו בגליל, הידיעה על גירוש יהודי יפו. גירוש זה אירע באפריל 1917. לכן אין ספק שהרצפלד טעה גם כאן והתאריך הנכון היה י' בניסן תרע"ז (2.4.1917) ולא י' בניסן תרע"ז (13.4.1916).

44 אה"ע, IV-402-1-4א.

פעילות שקולניק בהסתדרות פועלי יהודה, אוקטובר 1916 – מארס 1917

לאחר הוועידה השישית והתפטרותו של הרצפלד עמדו גולדברג ושקולניק בראש ההסתדרות. גופים שונים שפנו אל הסתדרות פועלי יהודה כתבו בראש מכתבם שהוא מופנה אל גולדברג ושקולניק, או בסדר הפוך.⁴⁵

באותה עת ניסה שקולניק להקל על מצב הפועלים בכיוון חדש: עזרה הדדית בקרב קהילת הפועלים. ב־8 באוקטובר 1916 הוא פנה אל ועד הפועלים בראשון לציון בבקשה לעזרה: 'מצב העבודה בפ"ת (פתח תקווה) רע מאוד. איזה עשרות פועלים מתהלכים בלי עבודה'. לפיכך ביקש שחמישה מפועלי פתח תקווה יוכלו לעבוד בראשון לציון.⁴⁶ למחרת כתב שקולניק לטהון, שעל סמך הניסיון שצברו במשך השנה החולפת עליהם לשפר את עבודתם המשותפת. הוא הודה במכתבו שההסתדרות אינה מסוגלת לעמוד בהחזר כל ההלוואות שהיא לוקחת, והציע לכן להגדיל את סכום הסיוע ב־1,500 פרנקים לשבוע ובתנאים טובים יותר. לאחר מכן הציג את המיזמים הבאים שימומנו מפונד XV (משלוח כסף מס' 15): (א) סיוע לקבוצות הפועלים והפועלות המגדלות ירקות. הוא הבטיח החזר של הסיוע על סמך היכול הצפוי בסך 5,000 פרנקים. (ב) הלוואה לקניית חיטה (ככל הנראה לצורך זריעתה) בסך 500 לירות תורכיות. (ג) סיוע לשכירת בתי פועלים בפתח תקווה ובנס ציונה בסך 700 פרנקים. (ד) סיוע לאלה שנקראו לצבא ב'סכום ידוע' על 'הסידור' שלהם. שקולניק לא כתב במפורש מה הייתה כוונתו; ככל הנראה הייתה הכוונה לסיוע כספי למצוא חלופה למי שנדרש להתגייס ו/או סיוע כלכלי למשפחות המגויסים. (ה) סיוע בביגוד לקראת החורף המתקרב (ללא סכום נקוב). (ו) חידוש עבודת 'סקול' (בית הספר) בכך שמן. (ז) התיישבות התימנים בנחלת יהודה בסיוע ועדה משותפת של נציגי ההסתדרות, נציגי התימנים ונציגי המשרד הארץ־ישראלי.⁴⁷

מאפיין חשוב של תקופה זו היה שיפור בעבודת המטה הפנימית של שקולניק בהסתדרות פועלי יהודה. שקולניק שלח שאלונים לכל אחד מהוועדים המקומיים, והם נדרשו לספק לו את המידע הבא:

מספר החברים, מספר המשפחות, מספר הנפשות, מצב העבודה, אחוז הבטלה [אבטלה], מצב הקרדיטים [חובות], מחיר יום עבודה, השתתפות נותן העבודה במשכורת הפועלים, האם עזבו פועלים את המקום וכן שם, חובותיהם, האם באו פועלים, כמה, שמותיהם, כמה נגבה מס הסתדרות, חשבון וכסף.

45 למשל 'דור־אפרים בלוך־בלומנפלד אל האדונים שקולניק וגולדברג', ג' בשבט תרע"ז (26.1.1917), שם, IV-120-4.

46 שקולניק אל ועד הפועלים בראשון לציון, י"א בתשרי תרע"ז (8.10.1916), שם, IV-120-58.

47 שקולניק אל טהון, י"ב בתשרי תרע"ז (9.10.1916), אצ"מ, L2/143.

מצב המטבח, מצב הבריאות, [...] הרוחניים של הפועלים, דרישות, תביעות, והצעות. התשובות צריכות להיות מדויקות באופן נמרץ על גיליון גדול ונקי ומסודר ברובריקות [טורים] לפי השאלות. רצוי מאוד שתתקבל גם מעין סקירה-הרצאה.⁴⁹

הנתונים שאסף שקולניק מוועדי הפועלים במושבות שימשו בסיס למכתב ששלח למשרד הארץ-ישראלי ביפו ב־20 בנובמבר 1916.⁵⁰ הוא פרש לפני אנשי המשרד את טענותיו: הסיוע כה נמוך שהוא דן את הפועלים לרעב של ממש, הפועלים מבקשים עזרה 'פרודוקטיבית' – יצירת מקומות עבודה ולא צדקה (סעד), הצורך בשכירת בית פועלים בפתח תקווה (אבל הסכמה שהבית יימכר), וחוסר היכולת להחזיר הלוואות קודמות. שקולניק עשה שימוש בנתונים שליקט מוועדי הפועלים במושבות השונות כדי להצביע על הבעיות הייחודיות לכל מושבה: 'המטבח שנפתח בפתח תקווה [...] מונה רק 30 חברים [...] וגם אלה אינם אוכלים קבועים, מה שמראה שלא כל יום הם מרוויחים במזומנים על האוכל [...] בראשון לציון רוב הפועלים עובדים בעבודות הבחר [עידור] שעומד להיפסק מחוסר אמצעים ואז נשאר רק לרעוב [...] במושבת נס ציונה הפועלים אחרי רעב מסורג [לסירוגין] של 2-3 שבועות עזבו את המושבה'. לבסוף סיכם: 'רשימתנו מונה יותר מאלף וחמש מאות נפש. הצעתנו – השגת הלוואה על חשבון ההלוואה השבועית לאותם השבועות שתתקבל החיטה ועל חשבון הפונד, הסיוע לחודשים כסלו-טבת [דצמבר 1916-ינואר 1917] לעבודה'. אפשר ששקולניק הגדיל את מספר הנפשות שבהן טיפלה הסתדרות פועלי יהודה – אך אין שום ראיה לכך שהוא הביא נתונים שקריים. אדרבה, המכתב אל ועד הפועלים בכן שמן שולל זאת. לכל היותר אפשר להאשים אותו ב'ניפוח' הנתונים כי הוא הביא לא רק את מספר הפועלים והפועלות שעלו ממזרח אירופה אלא גם את מספר הפועלים התימנים ואת התלויים בהם – נשות התימנים וילדים, תימנים ואשכנזים כאחד. ואכן, ראינו שהרצפולד כתב ביומנו 'יותר מאלף נפש'; ייתכן שהוא לא מנה את נפשות אלה שהיו תלויים בפועלים.

שקולניק צירף למכתבו שני סיכומים סטטיסטיים כדי לתת תוקף לטענותיו. הראשון היה ניתוח המצב בקרב הפועלים שפנו ללשכת העבודה בפתח תקווה במשך חודש, שממנו 'אפשר ללמוד על שאר הפועלים'. הוא הראה שהרווקים זכו ל־52 אחוז ימי עבודה, סבלו מ־28 אחוז ימי מחלה ומ־20 אחוז ימי אבטלה. הם הרוויחו 69 סנטים ביום.⁵¹ אך 'מזה נוריד 20 סנטים להוצאות הכרחיות כגון מסים שונים, ריבית לבנק, דירה וכדומה. נשאר כ־40 סנט ליום'. אצל המשפחות המצב היה דומה: רק 55 אחוז ימי עבודה, 28 אחוז ימי

48 מילה לא ברורה. ייתכן שכתוב 'העניינים'.

49 מכתבו של שקולניק אל ועד הפועלים בן-שמן, כ"ט בתשרי תרע"ז (15.10.1916), אה"ע, IV-120-58.

50 דוגמה לתשובה היא המכתב ששלח ז' פיינשטיין בשם ועד הפועלים בבאר שולם אל שקולניק וחבריו,

ב' בחשוון תרע"ז (29.10.1916), אה"ע, IV-120-4.

51 סנט אחד היה ככל הנראה החלק המאה מפרנק.

מחלה, 20 אחוזי ימי אבטלה.⁵² רווח למשפחה 1.02 פרנק. רווח לנפש 49 סנט שמהם נשארים 33 סנט לנפש לאחר ניכוי ההוצאות. שקולניק טען ש'התמונה מחרידה אותנו מאוד [...]'. הצעותינו – הגדלת הפונד השבועי, תקציב לפתיחת מטבחים וקופות מלווה על ידן, תקציב לעבודות רזרביות [...] עזרה למשפחות קרואי הצבא'.

הסיכום הסטטיסטי השני היה 'סטטיסטיקה של הפועלים הנמצאים במושבות יהודה במצב בלתי מוסדר'. כאן שרטט שקולניק טבלה המציגה את 1,547 הנפשות המחולקים לפי מקומות יישוב (פתח תקווה, ראשון לציון, נס ציונה, באר שלום ורחובות) ולפי עדות (אשכנזים ותימנים). האשכנזים חולקו לעובדים, עובדות ומשפחות. התימנים חולקו לעובדים ולמשפחות – מה שמעיד שנשים תימניות לא עבדו או כמעט ולא עבדו מחוץ למסגרת המשפחתית.

הטבלה ששלח שקולניק למשרד הארץ-ישראלי דומה מאוד ברכיביה לטבלה שמופיעה בעלון בכתב יד שנמצא בתוך חטיבת הפועל הצעיר בארכיון העבודה והחלוץ בשם 'זמן לזמן' מחשוון-כסליו תרע"ז (נובמבר-דצמבר 1916).⁵³ ארבעה מתוך 24 עמודים מעלון זה הוקדשו למצב הקשה של הפועלים ביהודה, ועמוד אחד למצב הפועלות ביהודה. אלא שהסכום הכולל של הנפשות בעלון הוא 1,543, וכן השתמשו כותבי העלון בשם 'באר יעקב' ולא 'באר שלום' כפי שכתב שקולניק בטבלה שלו (מדובר באותו יישוב). יש להניח שמחברי העלון השתמשו בנתונים שאסף שקולניק. הדמיון בטבלאות וההתכתבות הרבה של שקולניק להשגת המידע הסטטיסטי מקנים אמינות לנתונים שהציג.

אם אנו מחברים את מספר הפועלים האשכנזים (315) למספר הפועלות (92), הרי שמספרם הכולל, 407, קרוב למספר הפועלים התימנים – 426. אולם לפועלים האשכנזים היו רק 74 משפחות ואילו לתימנים היו 294 משפחות. כתוצאה מכך מספרם הכולל של התימנים, ובכלל זה ילדים קטנים, היה 952. ואילו מספרם הכולל של האשכנזים, כולל ילדים, היה 595 בלבד.⁵⁴ בארכיון המדינה מצאתי פניות של תימנים המבקשים מהסתדרות פועלי יהודה סיוע בקבלת עבודה.⁵⁵ אף על פי כן הנהגת ההסתדרות – שניים עד חמישה חברי המרכז – הייתה אשכנזית בלבד.

ב-25 בנובמבר דיווח שקולניק להנהגת הסתדרות פועלי יהודה על המשא ומתן עם המשרד הארץ-ישראלי:

52 הטעות בחישוב האחוזים (103) היא במקור.
 53 אה"ע, IV-402-1-184.
 54 שקולניק למשרד הארץ ישראלי, כ"ד בחשוון תרע"ז (20.11.1916), אצ"מ, L2/66I, וכן למפרום וצורך, לוי אשכול, עמ' 10-12.
 55 שלום בן יוסף גלוסקא, שלום בן דוד כהן וזכריה בן יוסף אל הוועד המרכזי של הסתדרות פועלי יהודה, כ"א בשבט תרע"ו (26.1.1916), ארכיון המדינה, פ-2181/14; יעקב בן דוד, יוסף בן חיים ושמעון בן חיים אל הוועד המרכזי של הסתדרות פועלי יהודה, כ"ה בשבט תרע"ו (30.1.1916), שם. כאמור שקולניק נכנס להנהגת ההסתדרות בתחילת 1916 ולא ברור אם קרא את המכתבים הנ"ל. מכל מקום לא מצאתי תשובה למכתבים.

המכתב והסטטיסטיקה שהגשנו למשרד [הארץ-ישראלי] עשו את הרושם המקווה. [...] והיינו מוכרחים להיפגש עם טהון. הוא, הד"ר טהון, הביע שמצד אחד הוא מרוצה מהמכתב עם החומר, אבל יחד עם זה העיר שהתאוננות על יחס המשרד אין לה יסוד וציין שסוף כל סוף המשרד עשה כל מה שביכולתו [...]. אחרי זה הציע לנו לקבל 25 לירות מה שלא היה לנו רצון לקבל [-] שלא יהיה לזה צורה של דיחוי במה שהוא. הציע גם 25 לירות לירקות אבל לא הסכמנו לקבל. הודענו לו שאנחנו יותר טוב נסכים לבלי לקבל שום תקציב של ירקות מלקבל סכומים קטנים.⁵⁶

בעקבות דיון זה שלח שקולניק ב-27 בנובמבר מכתב לטהון ובו ציין שבראשית השנה (העברית, בסביבות ספטמבר 1916) ביקש תקציב בסך 146 לירות לסיוע בגידול ירקות בידי קבוצות שונות של פועלים ופועלות. אולם עתה, 'בהתחשב עם מצב הפועלות בפתח תקוה ועם חוסר פרספקטיבה של עבודה לחודשים הבאים החלטנו לסדר שטח של מאה דונם ירקות בקירוב שיעובדו על ידי פועלות. זה צריך להעסיק כ-15 פועלות. [...] אנחנו מחכים להסכמת והשתתפות המשרד ואנו חושבים לשתף את הפונד האמריקני. תכנית מפורטת נעבד בימים האלו אחרי שנקבל את תשובתכם החיובית'. בשולי המכתב נרשם שההצעה לא התקבלה.⁵⁷

השגת עבודה לקבוצות הפועלות המגדלות ירקות עמדה עתה בראש מעייניו של שקולניק ומעידים על כך המכתבים הבאים. ב-19 בדצמבר 1916 פנה שקולניק במכתב קצר ותכליתי לטהון: 'מצב הפועלות הולך ורע. חסר עבודה גמור. בדעתנו לגשת לסידור [גידול] ירקות שיספקו עבודה ל-20 פועלות. על דבר זה הודענו לכם במכתבנו הקודם. אנחנו שוב פעם מדגישים את ההכרח ומחכים לתשובתכם'.⁵⁸ שבוע לאחר מכן, כששלח מכתב נוסף שעסק בעיקר בענייני הפונד האמריקני, הקדיש כמה שורות גם לצורך בסיוע לפועלות המגדלות ירקות.⁵⁹

למוחרת שב שקולניק וכתב בעניין זה. הוא שלח לטהון הצעה מפורטת 'לסידור גן ירקות בשביל פועלות כפי דרישתכם. ברור שרוב גדול של הפועלות ביהודה צפויות לחוסר עבודה גמור במשך כל החורף'. להלן פרטי הצעתו של שקולניק שמראה את יכולתו להגיש תוכנית עבודה חקלאית.

שקולניק הסביר שאנשי ההסתדרות איתרו חלקת קרקע בת שישים דונם ליד שכונת התימנים שלא עיבדו אותה מאז שנת אסון הטבע שחולל הארבה (1915) ושנראית מתאימה לגידול ירקות. הוא ביקש תקציב ל-15 פועלות (3.5 לירות תורכיות לכל אחת), אך הסביר

56 ישיבת מרכז הסתדרות פועלי יהודה, 25 בנובמבר 1916, אה"ע, 120-54. iv

57 שקולניק אל טהון, ב' בכסלו תרע"ז, (27.11.1916), אצ"מ, L2/143.

58 שקולניק אל טהון כ"ד בכסלו תרע"ז (19.12.1916), שם, L2/143. ככל הנראה הביטוי 'מכתבנו הקודם' מתייחס למכתב מ-27 בנובמבר 1916.

59 שקולניק אל המשרד הארץ-ישראלי ביפו, א' בטבת תרע"ז (26.12.1916), שם, L2/66i.

שבמקום תועסקנה 25 פועלות שתתחלפנה ביניהן ושתוכלנה למצוא גם עבודה צדדית נוספת באזור מדי פעם. הסיוע צריך להיות לארבעה חודשים – עד היכול. לאחר מכן פירט את ההוצאות השונות: זריעה של ירקות ממינים שונים (517.5 פרנקים), דישון האדמה, חריש ודמי חכירה (410 פרנקים), ודמי מחיה לפועלות. הפעם כתב שקולניק לטהון שבראש הפרויקט עומדים שלושה: הוא עצמו, שרה מלכין ועליזה (מקבוצת הגליליות), כלומר עליזה שידלובסקי.

השילוב של הצגת מצוקתן של הפועלות עם ההצעה הקונסטרוקטיבית לפתרון המצוקה השיג את יעדו למרות הקשיים הכלכליים של המשרד הארץ-ישראלי. בשולי המכתב נכתב 'אחרי שמר וילקנסקי⁶⁰ יהיה בפתח תקווה – יוחלט הדבר באופן שנקציב'.⁶¹ ב-8 בינואר 1917 נחתם חוזה לחכירת שישים דונם בין אברהם פרחי לשקולניק ושידלובסקי, אך רק פרחי ושקולניק חתומים עליו.⁶² ב-31 בינואר 1917 שלח שקולניק לטהון דיווח מפורט על המצב בחלקה. בין השאר כתב שעד כה היה צורך ב-150 ימי עבודה של פועלות וב-75 ימי עבודה של פועלים (הפועלות קיבלו שכר נמוך יותר מהפועלים), וההוצאות הגיעו ל-926 פרנקים זהב.⁶³ שבועיים לאחר מכן ביקש שקולניק תקציב של 150 פרנקים לחריש הקרקע לצורך זריעת ירקות. הוא נענה שיקבל תקציב בסך מאה פרנקים 'אבל רק לעבודת ירדים' – מה שמעיד על דרישת המשרד הארץ-ישראלי להגביר ככל האפשר את התעסוקה.⁶⁴ ב-28 בנובמבר 1916 פנה שקולניק למשרד הארץ-ישראלי ביפו בעניין אחר: עבודה בעין חי שהייתה אמורה להימסר לקבוצת פועלים שארגנה ההסתדרות נמסרה ל'וולמן את קורז'יץ [...] בלי ידיעתנו, מה שמצער אותנו מאוד'. במכתב של שקולניק אין איום אלא הבעת צער ומחאה בלבד.⁶⁵ ב-13 בינואר 1917 שב שקולניק והתלונן על המשך ההתקשרות של המשרד הארץ-ישראלי עם וולמן את קורז'יץ בעין חי.⁶⁶ עניין נוסף שבו החל שקולניק לעסוק בשנים 1916-1917 היה השמירה במושבות. במושבות יהודה היה קיים ארגון שמירה בשם 'המגן' והוא היה יריבו של ארגון גדול יותר

60 יצחק וילקנסקי (וולקני-אלעזרי, 1880-1955) נולד בליטא, למד כלכלה ואגרונומיה בגרמניה ועלה ב-1908. ממייסדי המחקר האגרונומי בארץ ישראל ופעיל בהפועל הצעיר ובמפא"י.

61 שקולניק אל טהון, ב' בטבת תרע"ז (27.12.1916), אצ"מ, L2/143. כתב היד לא ברור.

62 חוזה בין לוי שקולניק לאברהם פרחי, פתח תקוה, י"ד בטבת תרע"ז (8.1.1917), אה"ע, IV 120-40. החוזה עוסק לא רק בחכירת השטח אלא גם בקבלתו של פרחי לקבוצה כשותף המשתתף בסידור העבודה, ולכן נקבע לו חלק ברווחים ובהפסדים (עד חמישים פרנק).

63 שקולניק אל טהון, ח' בשבט תרע"ז (31.1.1917), אצ"מ, L2/143.

64 שקולניק אל טהון, כ"ב בשבט תרע"ז (14.2.1917), שם; טהון אל שקולניק, ב' באדר תרע"ז (25.2.1917), שם. דוגמה נוספת לפנייה כזאת: שקולניק אל טהון, י"ז באדר תרע"ז (11.3.1917), אצ"מ, L2/143. עותק נוסף באה"ע, IV-120-58.

65 שקולניק אל המשרד הארץ ישראלי, ג' בכסלו תרע"ז (28.11.1916), אה"ע, IV 120-58. כבר בט"ז באלול תרע"ז (14.9.1916) פנה שקולניק אל וולמן ושותפו והתרה בהם שלא לפנות באופן עצמאי אל המשרד הארץ-ישראלי בעניין עין חי (שם, IV-120-7) – אך לשווא.

66 שקולניק אל טהון, י"ט בטבת תרע"ז (13.1.1917), אה"ע, IV 120-28.

– 'השומר'. שקולניק תיווך בין שני הארגונים ומנע שליטה בלעדית של 'השומר' שהיה מזוהה עם מפלגת פועלי ציון.⁶⁷ זו הייתה מעורבותו הראשונה של שקולניק בענייני ביטחון.

פעילותו של שקולניק בהסתדרות פועלי יהודה, אפריל–נובמבר 1917

באביב 1917 הרעו שני מאורעות עוד את מצבם של יהודי ארץ ישראל. ב־28 במאָרס, בעת שהצבא הבריטי התקדם אל שערי עזה, הוציא השלטון העות'מאני פקודת גירוש לתושבי אזור יפו, ובכללם יהודי יפו ותל אביב. פועלים חקלאיים הורשו להישאר. מוסדות היישוב נדרשו אף הם לעקור לירושלים וליישובים אחרים. מכאן ואילך פניותיו של שקולניק למשרד הארץ־ישראלי הופנו לסניף בפתח תקווה. ב־17 באפריל הכריזה ארצות הברית מלחמה על מעצמות המרכז. יהודי ארצות הברית התקשו לסייע ליהודי ארץ ישראל, שכן ארצות הברית הפסיקה להיחשב למדינה ניטרלית והכספים הועברו דרך הולנד שנשארה ניטרלית. חלק ממגורשי יפו ותל אביב הגיעו למושבות יהודה וחיפשו עבודה לפרנסתם. שקולניק ראה עצמו אחראי קודם כול לחברי הסתדרות פועלי יהודה, ופנה ב־9 במאי אל ועד התאחדות מושבות יהודה בראשון לציון ב'שאלה שבמובן ידוע היא אולי בלתי נעימה'. עקרונית הוא הביע תמיכה ברצונם של אנשים לחיות מיגיע כפיהם במושבות, אך כמות העבודה הייתה מוגבלת והסיוע האמריקני פחת ולפיכך הוא דרש לספק קודם כול עבודה לחברי ההסתדרות.⁶⁸ גולדשטיין כותב שלאחר מכן שינתה ההסתדרות את גישתה וסייעה למגורשים.⁶⁹ ואכן אנו מוצאים התכתבות של שקולניק וגולדברג בשם הסתדרות פועלי יהודה עם 'ועד ההגירה בשביל פועלי יפו' על סיוע למגורשי יפו.⁷⁰

במאי 1917 פנה שקולניק לוועד התאחדות המושבות בטרוניה על שלא העבירו להסתדרות פועלי יהודה את חלקם בסיוע האמריקני.⁷¹ ביולי 1917 הגיב שקולניק על מכתב מספר 1107 שקיבל מהמשרד הארץ־ישראלי (אשר לא ראיתיו). הוא טען שבניגוד לנאמר באותו מכתב אין ההסתדרות מקבלת את החלק הראוי מכספי הסיוע: 'מכספי הפונד האמריקני משתמשים גם כן הרבה מאוד אנשים שאין להם אתנו שום קשר ובשבילם מוציא הפונד את החלק היותר גדול של הכספים. בין 354 פועלים שהשתמשו בכספי הפונד נמצאים 74 בלתי חברים בהסתדרותנו והם הוציאו 45% מכל הכספים'.⁷²

67 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 50–51. מראשית פעילותו בהתיישבות נקט שקולניק קו 'אקטיביסטי': הוא נשא אקרה ותמך בהתגייסות לגדוד העברי בניגוד לרוב הנהגת הפועל הצעיר. ראו: יוסי גולדשטיין, 'לוי אשכול וביטחון היישוב, 1917–1947', קתדרה, חוברת 113 (2004) עמ' 83–112; מאיר חזן, מתינות: הגישה המתונה בהפועל הצעיר ובמפא"י 1905–1945, תל אביב תשס"ט, עמ' 13.

68 שקולניק אל ועד התאחדות מושבות יהודה, "יז באייר תרע"ז (9.5.1917), אה"ע, IV 120-58. ראו גם למפרום וצורף, לוי אשכול, עמ' 14–15.

69 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 56.
70 למשל מכתב אל גולדברג ושקולניק, 10.7.1917, אה"ע, IV-120-4.

71 שקולניק אל ועד התאחדות מושבות יהודה, כ"ב באייר תרע"ז (14.5.1917), שם, IV 120-58.

72 שקולניק אל סניף המשרד הארץ ישראלי, פתח תקווה, כ"ו בתמוז תרע"ז (16.7.1917), שם.

באוגוסט 1917 שב שקולניק ופנה אל המשרד הארץ-ישראלי בפתח תקווה בבקשה לקבוע תקציב לקראת שנת תרע"ח. אף שהמכתב נשלח ב-6 באוגוסט, הוא התקבל במשרד הארץ-ישראלי לאחר חודש תמים, ב-4 בספטמבר – ביטוי לקשיים שהטילה המלחמה על תושבי ארץ ישראל. שקולניק ביקש תקציב לקבוצה של פועלות ברחובות, לשתי קבוצות פועלים חקלאים אף הן ברחובות, וכן סיוע לקבוצת פועלות לגידול ירקות בפתח תקווה, לחקלאים בנחלת יהודה והלוואות לזרעים לחקלאים בודדים. קבוצות הפועלות והפועלים מנו כ-6 ל-10 נפשות כל אחת. הוא ביקש סיוע גם למיזמים שונים של שתי קבוצות פועלים בפתח תקווה: קבוצת 'אחוה' שהייתה מזוהה עם פועלי ציון וקבוצת 'עבודה' אשר כאמור הייתה מזוהה עם הפועל הצעיר, ושקולניק עצמו נמנה עם חבריה.⁷³

באוקטובר 1917 החריפו מאוד היחסים בין האיכרים בפתח תקווה לפועלים. הפועלים הפגינו מול בית ועד המושבה במחאה על קיפוחם בחלוקת כספי הסיוע. שקולניק וגולדברג וכמה פועלים פרצו לחדר הוועד. חברי הוועד התלוננו לפני השלטונות, ובסופו של דבר נאלצו עשרה פועלים להסגיר את עצמם לשלטונות. כדי שהפועלים המסגירים את עצמם ייפגעו מהמאסר מעט ככל האפשר נבחרו פועלים בעלי אזרחות גרמנית או אוסטרו-הונגרית ואליהם הצטרף גולדברג. כל אלה הוגלו לדמשק ושלושה מהם נפטרו שם, על שמם קרוי קיבוץ גבעת השלושה.⁷⁴ אירועים אלה התרחשו במקביל לתפיסת חברי מחתרת ניל"י – דבר שהחריף את מצב היישוב היהודי בארץ ישראל.

מכאן ואילך אין בידי תיעוד מקורי על פעילותו של שקולניק בהסתדרות פועלי יהודה עד חודש פברואר 1918. ישנו מכתב מאוקטובר 1917 ובו כותב גולדברג בשמו ובשמו של שקולניק אל טהון (שעבר לגור בירושלים בגלל הגירוש מיפו) והתלונן מרה ש-166 פועלים (עם הנפשות התלויות בהם הגיע המספר ל-333) בנחלת יהודה, ראשון לציון, רחובות ובאר יעקב אינם מקבלים את שכרם מזה ארבעה שבועות. אולם רק גולדברג חתם על המכתב זמן קצר לפני שיצא לגלות בדמשק.⁷⁵ ככל הנראה שקולניק לא חתם על המכתב, כי באוקטובר גויס לעבודות ציבוריות עבור הצבא התורכי במחנות שונים באזור עקרון ולטרון.⁷⁶

ב-2 בנובמבר 1917, כאשר הבריטים נמצאו בשערי ארץ ישראל, מסר שר החוץ הבריטי, לורד בלפור, ללורד ליונל רוטשילד את הצהרת בלפור, שבה הבטיחו הבריטים להקים 'בית לאומי ליהודים בארץ ישראל'. לוי אשכול סיפר בריאיון ב-1963 שהוא התנדב לבצע החלטה של הנהגת הפועל הצעיר לחצות את הקווים כדי להגיע אל הצבא הבריטי ולתאם איתו שיתוף פעולה לאחר שיכבוש את ראשון לציון. ייתכן שהחלטה זו התקבלה

73 שקולניק אל המשרד הארץ ישראלי, פתח תקווה, י"ח באב תרע"ז (6.8.1917), אצ"מ, L2/66I. עותק נוסף של המכתב באה"ע, IV 120-58.

74 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 54-55. ראו גם: נטע הרפז, 'שלושה קרבנות', בתוך: ברכה חבס (עורכת) ספר העלייה השנייה, תל אביב תש"ז, עמ' 712-714.

75 גולדברג ושקולניק אל טהון, כ"א תשרי תרע"ח (7.10.1917), אצ"מ, L2/66I.

76 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 57.

בעקבות הצהרת בלפור. לאחר מכן חצה שקולניק שוב את הקווים, הפעם צפונה. הוא חזר לראשון לציון והמתין עם חבריו לבוא הבריטים.⁷⁷ ב-14 בנובמבר 1917 הגיע הצבא הבריטי לראשון לציון וכבש אותה – ושקולניק היה מעתה תחת השלטון הבריטי. מכאן ואילך השתפר מצב היהודים באזור יהודה, ובכלל זה הפועלים במושבות יהודה, כי עד דצמבר כבש הצבא הבריטי את דרום ארץ ישראל עד לקו שמצפון לירקון, כולל ירושלים. כך היה המצב בארץ במשך תשעה חודשים, עד ספטמבר 1918, כאשר פנה הצבא הבריטי צפונה וכבש את שאר ארץ ישראל.

שקולניק נואם בפתחת הוועידה השביעית של הסתדרות פועלי יהודה

תחת השלטון הצבאי הבריטי במחצית הדרומית של ארץ ישראל התכנסה ברחובות (שנכבשה אף היא בידי הבריטים בנובמבר 1917) בפורים תרע"ח, פברואר 1918, הוועידה השביעית של הסתדרות פועלי יהודה החקלאים. הוועידה ידועה בזכות נאומו של ברל כצנלסון 'לקראת הימים הבאים', בו דרש מהפועלים החקלאיים להיות האוונגרד של התנועה הציונית, הגואלים את העם היהודי.⁷⁸

שקולניק זכה בכבוד לפתוח את הוועידה,⁷⁹ ונאומו עסק בעבר ובעתיד. הוא חלק שבחים רבים לפעילות הסתדרות 'במשך שנות המשבר' – כלומר, בין השאר לעצמו בשל 'עבודתי במרכז הסתדרות [...] רבה הייתה השפעתה של הסתדרות בזמן הגירושים, במלחמה בעד קיום פרודוקטיבי של הפועלים', וטען שלולא הסתדרות היה מצב הפועלים גרוע בהרבה. אלא ש'העולם החיצוני הסכין לראות את הפועלים בתור אחד שלם ומסודר'.

שקולניק מתח ביקורת על אלה שרואים בהסתדרות גוף העוסק ב'פרופסיה' בלבד, כלומר בבעיות מקצועיות של הפועלים. להפך! 'האומנם לא נכיר כי המטרה העיקרית של תחיית העם היא ערך משותף של כל הפועלים?' אלא ש'פה אנו מגיעים לנקודת הכאב של ההסתדרות. ההסתדרות מורכבת משלושה שותפים המאוחדים ברעיון אחד, והנבדלים באמצעים ואופני הוצאת הרעיון לפועל. בביטוי 'שלושה שותפים' התכוון שקולניק לפועלי ציון, הפועל הצעיר והבלתי מפלגתיים (הבולט שבהם היה ברל כצנלסון), אשר התחרות בין שלושתם הקשתה על יצירת ליכוד פנימי של ממש בקרב חברי ההסתדרות. זאת דווקא כאשר 'אנו עומדים בפני תקופה של אפשרויות בלתי מוגבלות, של עבודה קולוניזטורית רחבה'. הוא קרא לפועלים החקלאים לקחת יוזמה ולא לצפות ש'הקומיסיה הציונית', כלומר 'ועד הצירים' שעמד להגיע לארץ ישראל מטעם ההסתדרות הציונית ובראשותו של חיים וייצמן – יפתור להם את בעיותיהם. שקולניק דרש מהפועלים לפעול בשתי חזיתות: (א)

77 שם, עמ' 57-58.

78 אניטה שפירא, ברל, א, תל אביב תשמ"מ, עמ' 117-126.

79 גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, עמ' 62.

'ביסוס העבודה הזמנית אצל נותני העבודה' – האיכרים במושבות והחוות של ההסתדרות הציונית; (ב) 'חיפוש הדרכים והאופנים של התיישבות המאפשרת חיי עבודה בריאים'.⁸⁰

השפעת כהונתו של שקולניק בראשות הסתדרות פועלי יהודה על עיצוב דמותו כמנהיג

בביוגרפיה שכתבתי על אשכול התמודדתי בין היתר עם השאלה כיצד הצליח אדם בלתי כריזמטי וחסר יכולת רטורית להפוך למנהיג כה משמעותי בתולדות מדינת ישראל. לשאלה זו נתתי שתי תשובות עיקריות: אשכול היה מנהיג בירוקרטי לפי הגדרתו של מקס ובר,⁸¹ ונוסף על כך היה מנהיג רב תחומי. לפי ובר, מנהיג הנשען על סמכות בירוקרטית ולא כריזמטית פועל לפי העקרונות הבאים: (1) פעילות על פי תחומי שיפוט קבועים ורשמיים; (2) פעילות לפי היררכיה; (3) ניהול המבוסס על מסמכים הנשמרים במקורם או כטיוטות; (4) ניהול מקצועי; (5) הקדשת מלוא הזמן לעבודת הניהול; (6) ניהול לפי כללים כלליים ויציבים. הדוגמה המובהקת של ובר למנהיג בירוקרטי הייתה אוטו פון ביסמרק, הקנצלר שאיחד את גרמניה.

אשכול היה גם מנהיג רב תחומי, כי היה בקיא בשורה של תחומים: כלכלה, התיישבות, מים, הסתדרות, מפלגה וביטחון. כמנהיג רב תחומי הוא השתתף בניהול עשרות גופים והשפיע עליהם. יומן העבודה שלו מעיד שהשקיע שעות רבות בגופים הרבים שכיהן בהנהלתם. כמו כן הוא ניצל את כהונתו בהנהלת גוף אחד כדי לסייע לגוף אחר שכיהן בהנהלתו – וחוזר חלילה.

הביוגרפיה שכתבתי על אשכול מתחילה בשנת 1944 כאשר שקולניק כיהן כמזכיר מפא"י, ואילו במאמר זה אני חוקר את ראשית פעילותו הציבורית של שקולניק בתקופה מוקדמת יותר, בעת שכיהן כחבר מרכז הסתדרות פועלי יהודה החקלאים מפברואר 1916 עד מארס 1918. בחודשים שלאחר מכן החלה תקופה חדשה בתולדות ארץ ישראל: הושלם הכיבוש הצבאי הבריטי ובעקבותיו החל ב־1920 שלטון המנדט הבריטי. גם בחייו של שקולניק החלה תקופה חדשה. הוא התגייס לגדוד העברי ה־40, ולכך היו השלכות על הקריירה הפוליטית שלו. זאב צחור רואה בשירות בגדודים העברים בסיס לקבוצה חדשה של מנהיגות שדחקה את המנהיגות הקודמת של פועלי העלייה השנייה, ושקולניק נמנה עימה.⁸²

80 'הוועידה השביעית של הסתדרות פועלי יהודה', אה"ע, IV 104-206-93. למפרוים וצורף, לוי אשכול, עמ' 15-16.

81 מקס ובר, על הכאריזמה ובניית המוסדות, ירושלים תש"ם, עמ' 41-48.

82 זאב צחור, 'העלייה השנייה: עיצוב והנהגה', מאסף, חוברת טו (תשמ"ה), עמ' 105-118. שקולניק התגייס בניגוד לעמדת מפלגתו, הפועל הצעיר. הדבר הקשה עליו להתקדם בתוך המפלגה בשנות העשרים, עד שמפלגתו התאחדה עם מפלגת אחדות העבודה (ההיסטורית) למפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) ב־1930. מפלגת אחדות העבודה ההיסטורית הוקמה ב־1919 כתוצאה מאיחוד בין מפלגת פועלי ציון ובין הבלתי מפלגתיים. יש להבדיל בין מפלגה זו למפלגת אחדות העבודה שהוקמה ב־1944 בעקבות פילוג במפא"י.

למרות גילו הצעיר היה שקולניק אחד משלושת המנהיגים המשמעותיים של הסתדרות פועלי יהודה – לצדם של אברהם הרצפלד ונטע גולדברג – שטיפלה בכ־1,500 נפש בימים הקשים של מלחמת העולם הראשונה. שורה של תעודות הציגו את תרומתו המשמעותית בהנהגת ההסתדרות, במיוחד מאז עבר הרצפלד לגליל בסתיו 1916. הוא גם היה הבכיר ביותר מקרב שליחי הפועל הצעיר להנהגת ההסתדרות. הוא גייס משאבים מהמקורות הדלים שעמדו לרשות ההסתדרות למען קיומם הפיזי של חברי ההסתדרות ושמר על עקרונותיה, ובראשם קיום עצמי ככל האפשר מעבודה חקלאית.

הצלחתם המשותפת של שלושת המנהיגים הייתה לתת לציבור את התחושה שהם נאבקים למען רווחתם בתקופה הקשה. לעומת זאת מצאתי שהיה משבר פנימי בתוך ההנהגה – משבר שאינני יכול להעריך את מלוא הסיבות שגרמו לו לעשות זאת מלבד אחת: אכזבתו של הרצפלד מ'חברים' ומשותפים בעבודה, שגרם לו לעזוב את אזור יהודה – אך שקולניק וגולדברג התגברו על חסרונו. כמו כן, ככל הנראה היה פער בין העוצמה שצבר שקולניק בתוך ההסתדרות למעמדו הזוטר במפלגתו.

בספרי על אשכול טענתי שאשכול היה מנהיג בירוקרטי לפי הדגם הנ"ל של מקס ובר. להערכתי דגם המנהיג הבירוקרטי מתאים באופן כללי לשקולניק בתקופה זו. במכתביו הוא יצר רושם שהוא פועל לפי כללים מסוימים ותפקידים רשמיים. אפשר לשאול: איזה ערך אפשר להעניק לכללים ברורים במצב הכאוטי שבו נמצאו יהודי ארץ ישראל בכלל ופועלי המושבות בפרט בתקופה הקשה של מלחמת העולם הראשונה? הרי לפני המלחמה לא היה ג'וינט ולא היה פונד אמריקני, ומאליו ברור שלא היו כללים לחלוקת הפונד. אולם מבחינתו של שקולניק זו שאלה תיאורטית בלבד כי בעת שהצטרף להנהגת הסתדרות פועלי יהודה כבר נקבעה המציאות שבה יש ג'וינט המסייע ליהודי ארץ ישראל לפי עקרונות מסוימים. אוסיף על כך שבמכתביו למשרד הארץ־ישראלי ולשאר הגופים שעימם התכתב השתדל שקולניק לנמק את בקשותיו בנימוקים רציונליים ולתעד אותם. לכן בחלק מהמקרים אנו מוצאים את המכתב המקורי ששלח לטהון בארכיון הציוני המרכזי ואת העתקו שנשמר בהסתדרות פועלי יהודה – בארכיון העבודה והחלוץ. חשוב להדגיש את עבודת המטה המעולה של שקולניק בתנאים הקשים שבהם פעל. גולת הכותרת של עבודת המטה הייתה יוזמתו לערוך מפקד של הפועלים במושבות יהודה כדי שיוכל למנות אותם, לאמוד את קשייהם במושבות השונות וכמובן להציגם לפני המשרד הארץ־ישראלי כדי לבסס את בקשותיו לסיוע.

אם נבדוק את הניהול של שקולניק בשנים 1916–1918 לפי העקרונות של ובר שציניתי לעיל נמצא ששקולניק פעל במסגרת ההיררכיה של הסתדרות פועלי יהודה; התבסס על מסמכים; הניהול שלו לא הוגדר באופן רשמי כ'מקצועי' – אך בהתחשב בנתונים היה ניהול איכותי; וקרוב לוודאי שהוא הקדיש את מירב זמנו לעבודת הניהול. הוא לא פעל בתחומי שיפוט קבועים ורשמיים כי לרוב לא היו כאלה במציאות של שנים אלה. הוא גם

לא הקפיד תמיד על כללים כלליים ויציבים כי גם אלה לא היו תמיד במציאות זו. כלומר הוא היה מנהיג בירוקרטי גם בשנים המוקדמות האלה.

אולם האם ייתכן ששקולניק היה בתקופת מלחמת העולם הראשונה מנהיג כריזמטי ולא רק בירוקרטי? אין לכך ביסוס. כמעט ואין לנו עדויות כתובות של נאומיו (בניגוד לעדויות רבות למכתביו), שלא לדבר על כך שאין לנו עדויות ששומעיו התלהבו במיוחד מנאומיו. יתרה מזאת, קשה להאמין שלשקולניק הייתה יכולת רטורית מרשימה בשנים 1916-1918 ולאחר מכן הוא איבד אותה. אדרבה, אפשר להיווכח גם כאן כי באותן שנים, בדומה לתקופות מאוחרות יותר, הדרך שבה התמודד עם קשייהם ומצוקותיהם של הפועלים במושבות יהודה לא התבססה על נאומים חוצבי להבות, המאפיינים מנהיג כריזמטי, אלא על ניסיונות מעשיים לפתור את בעיותיהם החומריות-קיומיות או לפחות להקל עליהם: לתת לפועלים ולפועלות עוד יום עבודה, עוד ארוחה במטבח, עוד עזרה רפואית וכיוצא בזה. כדי להשיג את היעד הזה גייס שקולניק משאבים מכל כיוון אפשרי: מהמשרד הארץ-ישראלי, מהאיכרים ואף מהפועלים עצמם.

לשאלה אם דגם המנהיג הרב תחומי שהצגתי בספרי מתאים גם לשנים 1916-1918, מצאתי שהוא מתאים, כי שקולניק עסק במגוון רב של תחומים: קשר עם המשרד ארץ-ישראלי, קשר עם האיכרים, פעילות בתוך קהילת הפועלים ובכלל זה דאגה מיוחדת לפועלות, דאגה לגיוס כספים, לעבודה חקלאית, דאגה למטבח, דאגה לבריאות, הקמת בית פועלים ואף עיסוק בענייני ביטחון. עם זאת, באותה עת לא היו במנגנון של הסתדרות פועלי יהודה גופים שונים לטיפול בתחומים שונים, אלא גוף אחד – המרכז, שמנה שניים-חמישה חברים – שעסק בכל העניינים. לימים העיד נטע הרפז על עבודתו המשותפת עם אשכול: 'יחד טיפלנו בארגון הפועלים במושבות יהודה, בהקמת מטבחים, ושקולניק התרכז בעיקר בדאגה לעבודה בשביל הפועלות, שמצבן היה חמור אז ביותר, ובהקמת גני ירק בשטחים שבתוך המושבה פתח תקוה, כדי שהפועלות תוכלנה לעבוד בהם ולמצוא מקור למחייתן. הוא עשה את העבודה הזאת בהצלחה גדולה מאוד. והייתה בינינו עבודה משותפת טובה.'⁸³ לבסוף יש לבדוק את השפעת השנים 1916-1918 על מנהיגותו המאוחרת של שקולניק/אשכול. אציין שלוש נקודות מרכזיות:

א. פעילותו של שקולניק בראשות הסתדרות פועלי יהודה החקלאים הייתה עבורו הכשרה ראשונה לשנים 1944-1948 שבהן כיהן כמזכיר מועצת פועלי תל אביב. מובן שהיו הבדלים בין הארגונים. קודם כול מבחינה מספרית: מועצת פועלי תל אביב טיפלה בכ-60,000 חברים (מתוך כ-100,000 חברי ההסתדרות ב-1944) – לעומת כ-1,500 הנפשות שנכללו בהסתדרות הפועלים ביהודה. שנית תעסוקתית: המועצה טיפלה בשכירים עירוניים, עובדי תעשייה ושירותים, לא בפועלים חקלאים. שלישית, המצב ב-1944 היה טוב בהרבה מבחינה כלכלית מזה שבשלהי התקופה העות'מאנית. זו

הייתה תקופה של שפע יחסי בזכות מלחמת העולם השנייה, שהפכה את ארץ ישראל לבית המלאכה של הצבא הבריטי במזרח התיכון. רביעית, כהונתו של שקולניק כמזכיר מועצת הפועלים התנהלה בצילו של מאבק מפלגתי חריף עם אנשי סיעה ב, בניגוד לשיתוף הפעולה עם אנשי פועלי ציון במרכז הסתדרות פועלי יהודה.

אף על פי כן יש נקודות דמיון בין כהונתו של שקולניק בהנהגת הסתדרות פועלי יהודה לכהונתו כמזכיר מועצת פועלי תל אביב. יש תיעוד רב על טיפולו המסור והרצוף לרווחת הפועלים, הן ברמת הפרט הן ברמת ועדי העובדים של מקומות העבודה. הוא אף ניסה לפעול למען מפעלי תרבות ולהילחם בתאונות עבודה. הוא נאבק למען הפועלים בשורה של סכסוכי עבודה: עם עיריית תל אביב, עם הנהלת מפעל 'ארגמן', 'המלחים' ובתי הקולנוע. הוא אף תמך בתוספת שכר לפועלי הבניין ב-1945. זו הייתה תקופה של מחסור בפועלי בניין ומנהיגים אחרים במפא"י, דוגמת גולדה מאירסון (אז יושבת ראש מועצת פועלי תל אביב), התנגדו לכך מחשש שהדבר ייקר את הבנייה.⁸⁴ דאגתו של שקולניק לרווחתו הכוללת והיומיומית של הפועל בתל אביב מזכירה את דאגתו לרווחתם של הפועלים החקלאים ביהודה.

ב. יש המשכיות רעיונית בין התנגדותו לצדקה (סעד) במשא ומתן עם ועד הסיוע האמריקני ודרישתו לסיוע פרודוקטיבי (או קונסטרוקטיבי) – השקעות בגידול ירקות ומימון שכר לפועלים, ובין התנגדותו של שר האוצר לוי אשכול (עם שרת העבודה גולדה מאירסון/מאיר ובניגוד להצעה המקורית של ועדת קנב שעיצבה את עקרונות הביטוח הלאומי) למתן דמי אבטלה בעת שהוקם הביטוח הלאומי בשנות החמישים. אשכול המשיך בקו זה גם בתקופת המיתון בשנות השישים ורק בסוף תקופת המיתון שינה את טעמו.⁸⁵ גם את יוזמתו מ-1950 לבטל את שיטת מחנות העולים, שבהם העולים החדשים קיבלו מזון, ולהחליפה בשיטת המעברות שבהן נדרשו העולים לעבוד למחייתם יש לראות כהמשך לאותה גישה.⁸⁶

אין להבין את תמיכתו רבת השנים של שקולניק/אשכול באיחוד תנועת הפועלים בלי לזכור את חוויותיו מהשנים 1916-1918 שבהן פעל כתף אל כתף כנציג הפועל הצעיר עם נציגי פועלי ציון אברהם הרצפלד, נטע גולדברג ואהרן פרידמן. להערכתו שיתוף פעולה מוצלח זה היה אחד המניעים של שקולניק/אשכול לתמוך כל חייו באיחוד מחנה מפלגות הפועלים, החל מתמיכתו בכניסת הפועל הצעיר לאחדות העבודה ההיסטורית ב-1919 (אף שנותר במיעוט במפלגתו), המשך בהקמת מפא"י ב-1930, ניסיונו (בתור

84 למפרום, לוי אשכול, עמ' 42-49.

85 שם, עמ' 174, 460-461, 474-475.

86 שם, עמ' 120-121. גם בביקורו של שקולניק ביוון ב-1926 הוא הביע הערכה לכך שהסיוע למהגרים היוונים שהגיעו מאסיה הקטנה לאזור סלוניקי ניתן 'רק לעזרה קונסטרוקטיבית'. ראו, למפרום, מורושה לסלוניקי, עמ' 53.

מזכיר מפא"י) למנוע את הפילוג ב־1944, הקמת המערך הראשון ב־1965, הקמת מפלגת העבודה ב־1968 והקמת המערך השני ב־1969. בנקודה זו יש לציין את זיכרונותיו של הרצפלד. גם אם הייתה לו ביקורת על שקולניק בסתיו 1916 הוא לא חזר עליה בשנות השבעים. בדומה להרפז הוא הרגיש את חלקו בדאגה לפועלות והוסיף:

אחת מתכונותיו – להתגבר על משברים הייתה. פעמים נדמה היה כי המשבר מעורר בו כוחות גנוזים למאבק. יודע אני כי באותם ימים, ימי פתח תקוה, כבר נתן ברל [כצנלסון] את עינו בבחור החדש, לוי שקולניק ממפלגת הפועל הצעיר [בשונה מברל], והוא תלה בו תקוות במגמותיו לאיחוד תנועת הפועלים. [ההדגשה שלי (א.ל.)...] רבת תפארת הייתה תרומתו לחברה ולמשק הישראלי, ומי יוכל לפרטה.⁸⁷

לא ידוע לי אם ברל כצנלסון קיווה ששקולניק יאחד את תנועת הפועלים, כפי שעשה. אניטה שפירא אינה מספרת בכיוגרפיה שכתבה על ברל דבר וחצי דבר על כך.⁸⁸ אפשר שדבריו של הרצפלד משקפים יותר את הערכתו של הרצפלד לאשכול מאשר את דבריו של ברל. אולם אף שיש להיזהר בזיכרונות המאוחרים של הרפז והרצפלד, המפארים את אשכול לאחר שנבחר לתפקיד ראש הממשלה – אין לשלול מהם גרעין של אמת: תפקידו החשוב של שקולניק הצעיר בהסתדרות פועלי יהודה.

אגב, גם אשכול נמנע מלבקר את הרצפלד. ב־1958 הוא פרסם קובץ כתבים אשר החיבור הראשון שבו הוא תיאור כללי של התמודדות הפועלים החקלאים עם קשיי מלחמת העולם הראשונה, בלי דיון מפורט בפעילות הנהגת הסתדרות פועלי יהודה. הספר הוקדש ל'רב העושים במלאכה והנושאים בסבל, לחבר אברהם הרצפלד, לזכר הימים ההם, ברגשי יקר'.⁸⁹ אם נחזור ל־1918, ברור שאופיו של שקולניק כמנהיג צעיר המשיך להתעצב בשנים הבאות הקרובות, אחרי אביב 1918, כאשר התגייס ביוני 1918 לגדוד העברי. התגייסותו, כאמור לעיל בניגוד להחלטות מפלגת הפועל הצעיר, אפשרה לו ליצור מערכת של קשרים עם שורה של מנהיגים שעיימם לא היה לו קודם קשר – הבכיר שבהם היה דוד בן-גוריון, חבר מפלגת פועלי ציון. כמו כן הוא צבר לראשונה ניסיון צבאי כחייל מן השורה. אף על פי כן יש להדגיש שבפעילותו בהסתדרות פועלי יהודה למד שקולניק לראשונה כיצד להנהיג ציבור של מאות אנשים, להתמודד עם מצוקה קשה מאוד ולשאת ולתת עם גופים שונים. הלקחים שלמד סייעו לו בהמשך פעילותו הציבורית.

87 מאירוביץ, הרצפלד מספר, ב, עמ' 71-72. בהמשך מספר הרצפלד כיצד נאבק שקולניק עם ערבים שניסו לשדוד אותם, היכה וגירש אותם. שקולניק אף הצטנע וטען שאת הניצחון הזה יש לזקוף לזכות שניהם.

88 אניטה שפירא, ברל, א-ב, תל אביב תש"מ.

89 לוי אשכול, בחבלי התנחלות, תל אביב תשי"ט.

